

Essence of the principle of legality in the case-law of the ECHR

Зміст принципу законності в прецедентній практиці ЄСПЛ

Ulyana Andrusiv

Key words:

European Court of Human Rights, rule of law, principle of legality, quality of law, discretionary powers.

Ключові слова:

Європейський суд з прав людини, верховенство права, принцип законності, якість закону, дискреційні повноваження.

Постановка проблеми. Одним із принципів, дотримання якого оцінює Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час розгляду скарг, є принцип законності. Цей принцип як структурний елемент верховенства права сприяє реалізації всіх інших принципів і покликаний легітимізувати правотворчість і визначати справедливість правозастосовної системи.

В оригінальних текстах Конвенції для позначення принципу законності вживається формулювання «установлений законом» (франц. «pruvues par la lois» та англ. «prescribed by law»), проте його інтерпретація є різною. Так, якщо у французькому тексті в п. 2 ст. 8 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції використовується один і той же вислів «pruvues par la lois», то в англійському варіанті вживаються, відповідно, такі категорії: «згідно із законом» (in accordance with the law), «згідно з правом» (in accordance with law) і «передбачено правом» (provided for by law).

Отже, зіштовхнувшись із декількома оригінальними версіями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), які є абсолютно рівнозначними, проте не однаковими за змістом, ЄСПЛ у практиці повинен надати їм таке тлумачення, яке уніфікувало б їх настільки, наскільки це можливо, і сприяло б реалізації цілей і завдань Конвенції.

Трактування законності згідно з європейським підходом до верховенства права та практикою ЄСПЛ суттєво відрізняється від панівного у вітчизняній літературі принципу законності, тому, розглядаючи законність і принцип законності (legality), варто виходити з розуміння цього терміна ЄСПЛ, якого він дійшов, застосовуючи автономне тлумачення таких понять, як «закон», «відповідно до закону» й «установлений законом».

Метою статті є дослідження ключових аспектів змісту принципу законності в практиці ЄСПЛ, а також виокремлення основних критеріїв, дотримання яких передбачає відповідність принципу законності.

Виклад основного матеріалу. Венеційська комісія в доповіді розглядає законність («legality») у розумінні вищості закону («supremacy of law»), як структурний елемент верховенства права, підкреслюючи, що приписів права (law) доцільно неухильно дотримуватися¹.

У практиці ЄСПЛ питання про законність передусім виникає тоді, коли мова йде про обмеження тих чи інших конвенційних прав, яке має відбуватися, за трактуванням Конвенції, «відповідно до закону».

При цьому варто виходити з того, що термін «закон» у розумінні Конвенції передбачає не тільки закон як нормативно-правовий акт, прийнятий парламентом, а й інші акти, які охоплюються поняттям законодавство, зокрема постанови уряду, акти державних органів, інструкції, а також затверджені на підприємстві правила внутрішнього трудового розпорядку. Тобто передусім повинна бути норма, яка регулює відповідні відносини, її має схвалити (прийняти) уповноважений орган.

¹ Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26.03.2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

Відповідно до трактування ЄСПЛ, слово «закон» у виразі «встановлений законом» охоплює не тільки норми, які закріплені писаним правом, а й правила неписаного права. ЄСПЛ не надає значення тому, що, наприклад, прояв неповаги до суду є дітищем загального права, а не законодавчої діяльності. Якщо вважати, що обмеження, яке покладається в силу загального права, не належить до «передбаченого законом» тільки тому, що воно не закріплено на законодавчому рівні, це позбавляло б особу права на захист основоположних прав і свобод і суперечило б духу Конвенції.

Принцип законності як складник верховенства права пов'язаний із кількома аспектами, перший із яких можна назвати формальним, а другий – сутнісним (змістовим). Формальний аспект законності полягає в тому, що органи державної влади повинні мати правову основу для своєї діяльності, інакше кажучи, кожен орган державної влади повинен бути наділений повноваженнями й зобов'язаний використовувати такі повноваження відповідно до закону. Закон повинен передбачати дії, які становлять втручання в певні права. Отже, висувається вимога наявності законодавчої підстави регулювання відносин. Водночас варто наголосити, що законність не зводиться до простої відповідності нормам матеріального та процесуального права, а розглядається дещо ширше.

Вимоги законності – загальні стандарти, які торкаються всіх статей Конвенції (ст. ст. 5, 6, 8–11, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції). Вони можуть по-різному позначатися («згідно із законом», «відповідно до закону», «передбачений законом» тощо), однак основою є та сама концепція.

ЄСПЛ, надаючи тлумачення терміна «закон» (висловам «згідно із законом», «відповідно до закону»), у прецедентній практиці вимагає, щоб оскаржуване втручання передусім *мало певне підґрунтя в національному законодавстві*, що відображає формальний складник законності. Зазначена квінтесенція відобразилася в таких рішеннях у справах: «Пантелеєнко проти України», «Серков проти України» тощо.

Вираз «відповідно до закону» покладає на національне законодавство й державу обов'язок дотримання матеріальних і процесуальних норм. Такої позиції дотримується ЄСПЛ у прецедентній практиці (наприклад, справа «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України»).

Варто наголосити, що за певних умов наявності лише правової підстави та додержання матеріальних і процесуальних норм видається недостатнім для забезпечення від незаконного втручання у права, гарантовані Конвенцією. Так, у справі «Сергій Волосюк проти України» Суд виклав вимоги до «законності» в контексті перевірки судом законності позбавлення свободи, наголосивши при цьому, що, згідно з п. 4 ст. 5 Конвенції, затримана чи взята під варту особа має право ініціювати провадження з метою перевірки судом процесуальних і матеріально-правових умов, які є неодмінними для забезпечення «законності». Це означає, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка послугувала підставою для затримання, і легітимність мети, з якою здійснювалися це затримання й подальше тримання під вартою².

В іншій справі «Кац та інші проти України» ЄСПЛ розглядав законність стосовно права на свободу й особисту недоторканність, зазначивши таке. Слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом», які містяться в п. 1 ст. 5 Конвенції, по суті, відсилають до національного законодавства й установлюють обов'язок забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм такого законодавства. Однак «законність» тримання під вартою з погляду національного закону не завжди є вирішальним фактором. На додаток до цього Суд має переконатися, що тримання під вартою протягом періоду, який розглядається, відповідає меті п. 1 ст. 5 Конвенції, який не дозволяє безпідставно позбавляти особу свободи³.

Як ми з'ясували, втручання можна вважати легітимним за умови наявності правової основи у внутрішньому законодавстві. Якщо ж норма (підстава) відсутня – втручання неможливе.

Так, у справі «Копланд проти Сполученого Королівства» Суд установив втручання у право на повагу до приватного життя й кореспонденції в розумінні ст. 8 Конвенції. Порушення полягало в тому, що роботодавець заявниці здійснював контроль за її листуванням з робочої пошти, тобто читав листи, хоча зако-

² Рішення ЄСПЛ від 12 березня 2009 року «Сергій Волосюк проти України» (заява № 1291/03). URL: <http://www.c50.com.ua/practice/rishennya-shchodo-suti-u-spravi-sergii-volosyuk-proti-ukrayiny-vid-12-cher-vnya-2009-roku-po>.

³ Рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2008 року у справі «Кац та інші проти України» (заява № 29971/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_485.

нодавства, яке б передбачало такі дії, не було⁴. Про втручання у права заявників за ст. 11 Конвенції, яке не ґрунтувалося на достатньо точних і передбачуваних законодавчих актах, Суд акцентував увагу в справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України».

У справі «Олександр Волков проти України» Суд під час перевірки виправданості втручання у права, гарантовані ст. 8 Конвенції, констатував порушення принципу законності з огляду на відсутність у національному законодавстві положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги⁵.

Крім наявності правової основи на національному рівні, принцип законності також передбачає, що законодавство має відповідати принципу верховенства права. Це й не дивно, оскільки вже тривалий час європейська спільнота керується правовими засадами, які базуються саме на принципі верховенства права, а не на вищості закону.

ЄСПЛ не тільки визначає законність як дотримання всіх норм матеріального й процесуального права (формальний аспект), а й висуває якісні вимоги, яким повинен відповідати певний «закон», щоб він міг уважатися законом у контексті верховенства права (змістовий аспект). При цьому змістовий елемент законності є тією відмінністю, що дає змогу констатувати різні підходи до принципу законності як складника верховенства права в практиці ЄСПЛ і принципу законності у вітчизняній правовій доктрині.

Втручання не просто має ґрунтуватися на внутрішньому законодавстві, сам закон має відповідати певним вимогам якості. Категорія «якість закону» включає в себе різноманітні ознаки, що відображають його сутність і специфіку, а саме: доступність, чіткість і передбачуваність. У цьому контексті, як слушно наголошується правниками, принцип законності частково збігається з принципом правової визначеності⁶.

Отже, закон повинен відповідати таким вимогам.

По-перше, *закон повинен бути адекватною мірою доступним*. Доступність означає, що закон повинен бути доведений до відома кожного, чия поведінку, права й обов'язки він регулює. Така доступність, у свою чергу, є орієнтиром правової поведінки та її наслідків. Доступність закону завжди пов'язується з його офіційним оприлюдненням, коли особі надана можливість знати положення, які в ньому містяться, й орієнтуватися, яка саме правова норма підлягає застосуванню за тих чи інших обставин.

ЄСПЛ під час розкриття сутності цієї категорії виходить із того, що «закон» повинен бути належним чином доступним: громадянин повинен мати змогу отримати адекватну інформацію про обставини застосування правових норм у конкретному випадку⁷.

Стосовно законів у традиційному його розумінні жодних питань не виникає, оскільки вони підлягають офіційному оприлюдненню.

Проте, як ми з'ясували, ЄСПЛ під законом розуміє й інші акти, інструкції, правила поведінки на підприємстві, а такі акти можуть мати обмежений доступ.

Наприклад, у справі «Полторацький проти України» ЄСПЛ розглядав скаргу, яка стосувалася умов тримання та поводження із заявником у «коридорі смерті» в СІЗО Івано-Франківської області. Суд зазначає, що умови тримання під вартою засуджених до смертної кари регулювалися Інструкцією, виданою Міністерством юстиції. Ця Інструкція була внутрішнім документом, який не підлягав публікації, а тому не був доступний громадськості, включаючи заявника. За цих обставин Суд вважає, що не можна говорити, що втручання у право заявника на повагу до приватного й сімейного життя та кореспонденцію здійснено «відповідно до закону», як того вимагає § 2 ст. 8 Конвенції⁸.

⁴ Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2007 року у справі «Copland проти Сполученого Королівства» (заява № 62617/00). URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/001-117767%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/001-117767%20(1).pdf).

⁵ Рішення ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947.

⁶ Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів / упорядник Т.І. Фулей. Київ : ВАПЕ, 2017. 234 с. 129 с.

⁷ Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428.

⁸ Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2003 року у справі «Полторацький проти України» (заява № 38812/97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838.

Вимога друга – закон повинен відповідати вимозі якості, тобто бути чітким і передбачуваним.

За усталеною практикою ЄСПЛ, закон має бути сформульований із достатньою чіткістю (точністю), щоб особа могла регулювати свою поведінку. Інколи для цього необхідно звернутися до фахівця, тобто закон має бути настільки чіткий і зрозумілий, щоб кожен за допомогою фахівця в галузі права зміг у ньому розібратися.

У справі «Стіл та інші про Великобританію» ЄСПЛ звертає увагу, що все право, як писане, так і неписане, має бути досить чітким, щоб особа, якщо виникне така необхідність, мала змогу самостійно або за належної правової допомоги передбачати з розумною вірогідністю наслідки, що може спричинити та чи інша вчинена дія⁹.

Положення закону мають бути достатньо чіткими у своїх термінах, також закон має передбачати заходи юридичного захисту проти свавільного застосування. Щодо вимоги передбачуваності варто звернути увагу, що це поняття торкається не лише поведінки, наслідки якої повинна мати змогу спрогнозувати особа, а й певних формальностей, обмежень чи штрафних санкцій, які можуть впливати на таку поведінку, якщо буде встановлено, що вона порушує законодавчі положення.

Порушення вимог якості закону констатовано ЄСПЛ, зокрема, у таких справах: «Шокін проти України» (відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості й точності, які передбачали можливість різного тлумачення такого важливого фінансового питання, як сплата прибуткового податку, порушує вимогу «якості закону» та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади в майнові права заявника)¹⁰; «Корецький та інші проти України» (положення Закону України «Про об'єднання громадян» є занадто розмитими, щоб бути досить «передбачуваними» для зацікавлених осіб, і надають державним органам занадто широкі межі розсуду у вирішенні питання, чи може певне об'єднання бути зареєстрованим)¹¹.

Необхідно зазначити, що нечітке формулювання правової норми або рішення суду, як слушно відзначається в літературі, може допускатися лише у виняткових випадках, коли з контексту самої норми або рішення суду можна з достатньою очевидністю встановити, що вимагається від особи¹².

Безумовно, закон не повинен виглядати як інструкція з користування комп'ютером. Рівень точності закону, який, безперечно, не може регламентувати всі можливі випадки, значною мірою залежить від змісту норми, сфери її застосування, кількості й статусу тих, кому вона адресована.

Наслідки прогнозованої поведінки особи не повинні бути передбачуваними з абсолютною точністю: як свідчить правозастосовна практика, це неможливо. Незважаючи на те що визначеність є дуже бажаною, вона може зумовити надмірну скам'янілість, а закон повинен бути спроможним адаптуватися до мінливих суспільних відносин. Це означає, що інколи закон має бути гнучким, тобто таким, що уможливило прийняття рішення у справі з урахуванням індивідуальних обставин справи.

У справі «Олександр Волков проти України» Суд визнає, що в певних сферах може бути важко формулювати закони з високою чіткістю, а певний рівень гнучкості навіть може бути бажаним, щоб дати національним судам змогу застосовувати право у світлі своєї оцінки того, які заходи необхідні за конкретних обставин кожної справи. Навряд чи можна розробити норми, які б у деталях передбачали всі види поведінки. Отже, державні органи мають формулювати подібні норми більш загально. Логічним наслідком принципу загального застосування законів є те, що законодавчі акти не завжди є чітко сформульованими. Необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях і відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. У протилежному випадку законодавчий акт не буде всебічно охоплювати питання та вимагатиме постійного перегляду й унесення змін, щоб відповідати новим обставинам, що виникають у практиці¹³.

⁹ Case EHRR by 23 September 1998 of Steel and Others v. the United Kingdom (application № 67/1997/851/1058). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58240#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%7D>.

¹⁰ Рішення ЄСПЛ від 14 жовтня 2010 року у справі «Шокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858.

¹¹ Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2008 року у справі «Корецький та інші проти України» (заява № 40269/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446.

¹² Матвеева Ю.І. Юридико-технічні характеристики принципу правової визначеності. Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 168. С. 37–39. 39 с.

¹³ Рішення ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947.

В іншій справі «Тросін проти України» ЄСПЛ зазначив, що положення національного законодавства запроваджували автоматичні обмеження частоти і тривалості побачень для всіх засуджених до довічного позбавлення волі. Вони не передбачали будь-якого рівня гнучкості під час визначення, чи були такі суворі обмеження довільними та дійсно необхідними в кожному конкретному випадку. ЄСПЛ зазначив, що регулювання таких питань не має здійснюватися шляхом запровадження негнучких обмежень. Держава має розробити власні системи оцінювання пропорційності, які дадуть органам можливість збалансувати інтереси особи та держави з урахуванням особливостей кожного конкретного випадку¹⁴.

Варто відзначити, що, якщо ЄСПЛ установить, що національне законодавство не відповідає вимогам «якості закону», він констатує порушення, не аналізуючи при цьому дотримання інших елементів трискладового тесту, таких як «легітимна мета втручання» та «необхідність у демократичному суспільстві».

Важливим аспектом якості закону, на який варто звернути увагу, є питання тлумачення національного законодавства.

Функція тлумачення національного права є передусім прерогативою національних судових органів. На переконання Суду, тлумачення, здійснюване судовими органами, не може недооцінюватися під час забезпечення передбачуваності законодавчих положень. Саме ці органи мусять послідовно тлумачити точне значення загальних положень закону та розсіювати будь-які сумніви щодо його тлумачення¹⁵. Саме усталена судова практика щодо тлумачення й роз'яснення закону сприяє правильному його застосуванню.

У практиці ЄСПЛ визнав, що, наскільки б чітко правове становище не було сформульоване, існуватиме неминучий елемент судового тлумачення. Завжди існуватиме потреба в роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. Багато законів неминуче сформульовано в термінах, які тією чи іншою мірою є нечіткими і тлумачення й застосування яких є питанням практики. Функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає саме в подоланні сумнівів щодо тлумачення, що залишаються¹⁶.

Маючи обмежені повноваження щодо перевірки дотримання національних законодавчих приписів, ЄСПЛ усе-таки повинен переконатися в тому, що спосіб їх тлумачення призводить до наслідків, які корелюються з принципами Конвенції. Отже, завдання Суду в цьому контексті полягає в перевірці обґрунтованості й умотивованості рішень національних судів з позиції дотримання положень Конвенції.

У рішенні «Кушоглу проти Болгарії» («Kushoglu v. Bulgaria») ЄСПЛ допускає, що всі рішення, прийняті національними судами на підставі чинного законодавства, можуть в більшості (тобто всі) теоретично відповідати принципу законності, проте це не обов'язково означає, що такі рішення будуть відповідати принципу верховенства права, отже, і духу Конвенції через довільне застосування чинних законів¹⁷.

Окрім того, у рішенні «Совтрансавто-Холдинг» проти України» Суд наголосив, що, маючи обмежену компетенцію щодо перевірки дотримання національного законодавства, він може сформулювати відповідні висновки щодо Конвенції, якщо встановить, що під час застосування закону в тій чи іншій справі національні суди допустили явну помилку або застосували його так, щоб узяти довільне рішення¹⁸.

Третім складником принципу законності є *чітке визначення меж дискреційних повноважень компетентних органів*, уповноважених на виконання функцій держави.

Вихідною тезою пов'язаності дії такого елемента верховенства права в практиці ЄСПЛ, як принцип законності, має бути твердження, що верховенство права передбачає визначеність законом обсягу правового розсуду і способу його скоєння, а також наявність засобів правового захисту від свавільного втручання органів публічної влади у здійснення прав, гарантованих Конвенцією.

¹⁴ Рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 року у справі «Тросін проти України» (заява № 39758/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_940.

¹⁵ Рішення ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947.

¹⁶ Рішення ЄСПЛ від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України» (заява № 20372/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945.

¹⁷ Case EHRR by 10 May 2007 case of Kushoglu v. Bulgaria (application no. 48191/99). URL: http://hrlibrary.umn.edu/research/bulgaria/Kushoglu1_en.pdf.

¹⁸ Рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (заява № 48553/99). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043.

У питаннях, які торкаються основоположних прав, надання правової дискреції у вигляді необмежених повноважень державних органів було б несумісним із принципом верховенства права. Отже, закон має передбачати межі дискреційних повноважень державних органів і гарантувати засоби захисту від втручання.

ЄСПЛ зазначає, що закон, який визначає дискрецію, повинен досить чітко визначати також і межі дискреції, наданої відповідним органам державної влади, і способи її здійснення з урахуванням легітимної мети заходів, щоб забезпечити особі адекватний захист від свавільного втручання. З огляду на зазначене, будь-яке втручання в права людини або їх обмеження має оцінюватися з погляду їх законності.

Приклад необмеженої дискреції державних органів відображено в рішенні в справі «Сергій Волосюк проти України». ЄСПЛ звертає увагу, що національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та порядок реалізації відповідних дискреційних повноважень, наданих органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві.

У цій справі Суд доходить висновку, що чинні положення національного законодавства не визначали з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного повноваження, наданого органам державної влади стосовно перевірки кореспонденції осіб, узятих під варту. Тобто оскаржуване втручання здійснювалося не «згідно із законом»¹⁹.

Висновки. Отже, ЄСПЛ трактує принцип законності й термін «закон» у ширшому розумінні, аніж у національному праві. Класичне розуміння цього принципу полягає в тому, що втручання у права, гарантовані Конвенцією, має здійснюватися на підставі закону та відповідно до порядку, визначеного законодавством.

Дотримання принципу законності передбачає відповідність таким основним критеріям:

- наявність правової підстави в національному правовому полі;
- відповідність законодавства принципу верховенства права;
- відповідність закону вимозі якості, тобто він повинен бути доступним, чітко сформульованим і передбачуваним;
- чітке встановлення меж дискреційних повноважень компетентних органів з урахуванням законної мети й забезпечення захисту від свавільного втручання.

Анотація

У статті проаналізовано понятійний апарат і зміст принципу законності в розрізі практики Європейського суду з прав людини. Автор дослідила низку прецедентних рішень, у яких Україна виступала в ролі відповідача, і надала авторські коментарі. У результаті проведеного дослідження виокремлено критерії, дотримання яких є необхідним для забезпечення принципу законності.

Summary

The article analyses the conceptual apparatus and the essence of the principle of legality in the context of the case-law of the European Court of Human Rights. There were studied a number of case-law decisions in which the Ukraine is the respondent and provided author's comments. The criteria, the observance of which are necessary to ensure the principle of legality, were highlighted as a result of research.

¹⁹ Рішення ЄСПЛ від 12 березня 2009 року «Сергій Волосюк проти України» (заява № 1291/03). URL: <http://www.c50.com.ua/practice/rishennya-shchodo-suti-u-spravi-sergii-volosyuk-proty-ukrayiny-vid-12-cherwnya-2009-roku-po>.

Використана література:

1. Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26.03.2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).
2. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів / упорядник Т.І. Фулей. Київ : ВАІТЕ, 2017. 234 с.
3. Матвєєва Ю.І. Юридико-технічні характеристики принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Т. 168. С. 37–39.

Ulyana Andrusiv,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Docent of the Department of Legal Civil Disciplines
of Lviv State University of Internal Affairs